



DÜRZİLİĞİN TEMEL KAYNAKLARI: DÜRZİ RİSÂLELERİ

Dr. Ahmet Bağlıoğlu

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi
Mezhepler Tarihi A. B. D.

Abstract: *That Hamza b. Ali wrote the epistles with that et-Temimî and Muktenâ Bahâeddin wrote ones were characterized as only source of Druseizm. Its faith principles and religious judgements took on a shape in the frame of described knowledges there. Forming basis of Druse sect such as el-Hâkim Biemrillâh being imputed the divinity, the nature and range of hududs being sublime beings, the creation being realized by those hududs, the takammus doktrine, abolishing all religious judgement and putting seven principles instead, all beliefs were made from Hamza b. Ali, Temimî and Muktenâ Bahâeddin's epistles.*

Keywords: *Druseizm, et-Temimî, Muktenâ Bahâeddin, Druze Epistles*

Giriş

Dürziler, dinî inançlarının yegane kaynağı olarak Dürzî Risâlelerini kabul ederler. Dürzî inancına göre yüce İlah'ın nurundan yaratılmış olan hudûdlar aynı zamanda cismânî varlıklar olup risâleler onlar tarafından vücûda getirilmiştir. Küllî Akl kabul edilen Hamza b. Ali, Küllî Nefs kabul edilen İsmâîl et-Temimî ve Tâlî kabul edilen Muktenâ Bahâeddîn'in yazmış olduğu risâleler yüce hakikatleri içermekte ve buradaki bilgiler ehil olmayanlardan saklanması gerekmektedir¹.

Dürziler Hamza b. Ali'nin “*Bu esasları ehil olmayan kimselere açıklamayınız*”² ve Muktenâ Bahâeddîn'in “*İlâhi bilgiyi onu hak etmeyenlerden saklayınız*”³, emri gereğince risâlelerdeki bilgiler Dürzî olmayanlardan saklandığı gibi Dürzîlere de hazır olmalarına göre kademe kademe verilmektedir. Bu bağlamda Dürziler dinî hükümlere vakıf olup olmama konusunda “*Ukkâl*” ve “*Cuhhâl*”⁴ olmak üzere iki ana kısma

* Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

¹ 8. Risâle, *Misâku'n-Nisâ*.; 36. Risâle, *Kitab fihî Taksümü'l-Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn*.

² 8. Risâle, *Misâku'n-Nisâ*.

³ 36. Risâle, *Kitab fihî Taksümü'l-Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn*.

⁴ Ukkâl mezhebin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olan kişilerdir. İçki içmemeleri, dürüst olmaları, yeme ve içmede israf etmemeleri gerekir. Bunların bir kısmı küçük ticari işlerle uğraşırlar ve mütevazı bir hayat sürerler. Lüks içinde yaşamaları ise caiz değildir. Cuhhâl ise dinin gerçeklerine ve sırlarına vakıf olmayan kimselerdir. Dürzilik hakkında çok az şeyler bilen Cahil bir Dürzî'nin, Hâkim'in

ayrılmıştır. Erkeklerden olduğu gibi kadınlardan da Ukkâl sınıfına girenler bulunmakta ve bunlara Akîlât adı verilmektedir. Akıllı bir kadın Cuhhâlden bir erkek ile evlenirse dinî sıraları ona açıklamaması ve yanında bulunan risâleleri ona göstermemesi gerekmektedir. Dürzî inancının temel kaynağı olan Dürzî Risâleleri ancak “*Ukkâl*” sınıfın okumasına ve elinde bulundurmasına izin verilmektedir.

Dürzîler için kutsal metinler olarak, mezhebin ilkelerinin yazılı olduğu bu risâlelere “*Kitâbü'l-Hikme*”, “*Resâilü'l-Hikme*” veya “*el-Hikmetü's-Şerife*” adları verilmektedir. Bu risâleler dört veya altılı tasnifle 111 risâleden oluşmaktadır. Dörtlü tasnifte de altılı tasnifte de risâlelerin sayısı veya sırası değişmemektedir. Ayrıca risâlelerde sayfa numarası da bulunmamaktadır. Dörtlü tasnifle 1-14. risâleler birinci cildi, 15-40. risâleler ikinci cildi, 41-68. risâleler üçüncü cildi, 69-111. risâleler ise dördüncü cildi oluşturmaktadır⁵. Altılı tasnifte ise; 1-14. risâleler birinci cildi, 15-40. risâleler ikinci cildi, 41-65. risâleler üçüncü cildi, 66-78. risâleler dördüncü cildi, 79-85. risâleler beşinci cildi ve 86-111. risâleler ise altıncı cildi meydana getirmektedir.

Dürzîliğin teşekkül süreci içinde yazılan bu risâlelerin konuları, o dönemde meydana gelen olaylar ve ortaya çıkan dinî tartışmalar neticesinde şekillenmiştir. Mezhebin temel görüşlerini açıklayan çok önemli malumatların yanı sıra, Dürzî hareketinden ayrılanlara veya muhalif olanlara karşı yazılmış reddiyeler ve dâîlerin görevlendirme mersûmları da bu risâlelerin içinde yer almaktadır. Hamza b. Ali'nin yazdığı risâlelerdeki ibareler daha sade ve basit iken, Muktenâ Bahâeddîn'in yazdığı risâleler daha edebî ve ağır bir üslubun yanında şifreli bilgilerin ağırlığı dikkat çekmektedir. Dürzîlik, Bâtını nitelikli bir hareket olduğu için Risâlelerdeki ibareleri çözmek başlı başına bir problem teşkil etmektedir. Risâlelerde birçok ibarenin gizli manaları bulunmaktadır. Bu da risâleleri anlamada ve çözümlemede ayrı bir güçlük oluşturmaktadır.

Dürzî Risâleleri, erken dönemde yazıldığı ve Hamza b. Ali ile yakın arkadaşlarına nispet edildiği için bunların sistematik hale gelmesi daha sonraki dönemlere rastlamaktadır⁶. Çünkü risâlelerin sıralanmasında bir

ulûhiyyetine inanması ve onun bütün varlıkların yaratıcısı olduğunu kabul etmesi, Akl'ın (Hamza b. Ali) hududların sebebi olduğuna ve hududların bütün maddî varlıkların kaynağı olduğuna inanması yeterlidir. Ayrıca yedi esası da bilmelidir. Cuhhalin Dürzî Risâlelerini okumaları yasaktır. Ancak şerhlerin bir kısmını ve basılı eserleri okuyabilirler. Cuhhalin sadece Kurban bayramı törenlerinde, Dürzî Risâlelerinden bir kısmını dinlemesine müsaade edilir. Bunlar Dürzî toplantılarda ilk oturumdan sonra çıkmak zorundadırlar.

⁵ Risâleler ve bulunduğu kütüphaneler hakkına bkz. Abdurrahman Bedevî, *Mezahibü'l-İslâmiyyîn*, I-II, Beyrut 1971, II/519-556.

⁶ Bedevî, *Mezahib*, II/514.

düzenlilik söz konusudur. Bu düzenli sıralama hudud silsilesine ve ölüm tarihlerine göre şekillenmiştir. İlk risâleler Hamza b. Ali tarafından yazılmış daha sonrakiler Muhammed b. İsmâil et-Temimî ve son risâleler ise Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Ancak bu düzenlemenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir.

Bu 111 risâle, Dürzîler tarafından kutsal kabul edilmekte ve itina ile korunmaktadır. Yalnız Hamza b. Ali ve diğer hududların, bu risâleler mecmuası içerisinde yer almayan risâlelerinin olduğu da kesindir. Çünkü bizzat Hamza b. Ali, burada zikredilen risâlelerin arasında bulunmayan diğer bir takım risâlelerin olduğuna işaret etmektedir. Hamza b. Ali “*Risâletü’l-Tenzîh ilâ Cemâati’l-Muvahhidîn*”⁷ adlı risâlesinde, “*Kitabü’l-Münferid bi Zatihî*” adlı bir risâlesine iki kez atıfta bulunmaktadır. Ancak bu risâle Dürzî Risâleleri arasında bulunmamaktadır. Bundan dolayı Dürzî lider Kemal Canpolat tarafından tasnif edilen ve adını da “*Kitabü’l-Münferid bi Zatihî*” denilen yeni bir risâleler mecmuası oluşturulmuştur. Bu risâlelerin tasnifinde Kemal Canpolat’a Atıf el-Acemî ve Şeyh Abdulhalık Ebû Salih yardım etmişlerdir.⁸

Dürzîler, Kitabü’l-Hikme dedikleri kutsal kitaplarının eksik olduğunu kabul etmekle birlikte tahrifât ve değişiklik yapıldığını kesinlikle reddederler. Kutsal metinleri tahrif etmek isteyen dâiler veya münafıklar Neştekin, Sikkîn, İbnü’l-Kürdî⁹ olaylarında olduğu gibi şiddetle kınanarak davetten çıkarılmışlardır. Dürzîlere göre bu metinler, Muktenâ Bahâeddîn ve daha sonra gelen Dürzî şeyhleri sayesinde her hangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmiştir. Kuran’ın yerine ikâme edildiği anlaşılan Dürzî risâleleri dolayısıyla Kuran’dan üstün kabul edilmiştir. Çünkü Dürzîlere göre risâle yazıcısı olan hudûdların konumu Hz. Muhammed’in konumundan oldukça yüksektir.

Bu makalede İsmâil b. Muhammed b. Hamid et-Temimî ve Muktenâ Bahâeddîn Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed es-Semmûkî’nin yazdığı risâleleri tanıtacağız. Daha önce yapmış olduğumuz bir çalışmada Hamza b. Ali’nin yazdığı risâleleri¹⁰ tanıttığımız için burada ele almayacağız. Bu makalemizde İsmâil b. Muhammed b. Hamid et-Temimî ve Muktenâ Bahâeddîn hakkında bilgi verildikten sonra onlar tarafından yazılan risâleler kısa bir şekilde tanıtılacaktır. Makalede Dürzî mezhebinin kurucularının risâlelerini

⁷ II.ciltteki Risâlerdendir.

⁸ Muhammed Ahmet Hatib, *Akîdetü’l-Durûz*, Amman 1980, 181.

⁹ Bu kişiler imamlık iddiasında buldukları için davetten çıkarılmışlardır.

¹⁰ Ahmet Bağlıoğlu, “Dürzîliğin Temel Kaynaklarından Hamza b. Ali’nin Risâleleri” *Dini Araştırmalar*, C. IV, Sayı: 14, Ankara 2002, 199-210.

tanıtarak, bu risâlelerde geçen konuları ve buldukları yerleri¹¹ vererek konu hakkında ilgi duyanlara yol göstermek amaç edinilmiştir.

A. İSMÂİL B. MUHAMMED B. HAMİD ET-TEMİMÎ

Ebû İbrâhim İsmâil b. Muhammed b. Hamid et-Temimî, Dürzî Mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Hamza b. Ali'nin akrabası olup hudûd mertebesine erişmiştir. Dürzî inancına göre Hamza b. Ali'den sonra mezhebin en yetkili ikinci ismidir. Bu sebeple kozmik alemde Hamza, Küllî Akl'a nispet edilirken, et-Temimî Küllî Nefs olarak kabul edilir. Dürzî Risâlelerinde et-Temimî için Küllî Nefs, Zamanın İdris'i, Hermesü'l-Heramis, gibi sıfatlar verilmiştir¹². Dürzîlere göre Hâkim Biemrillah, davetini alenî hale getirmeden önce üç dâi seçmiş ve her biri yedi yıl görev yaparak insanları, gelecek olan belirli vaktin önünü açmak üzere hazırlamıştı. Bunlardan sonuncusu İsmâil b. Muhammed'dir¹³. Hamza imâmetini ilan edince o Hamza'dan sonra ikinci hudûd olan nefis sıfatını almıştır. et-Temimî'nin Dürzîlerin kutsal kitaplarını oluşturan risâlelerden beşinde imzası bulunmaktadır¹⁴.

- ¹¹ Ürdün Üniversitesinde bulunan risâlelerin dokümanı ve getirildiği üniversiteler şunlardır:
 1-Yale Üniversitesinden getirilen 14 risâle (93 sayfa), Mikrofilm Nu: 567/1.
 2-Yale Üniversitesinden getirilen 15 risâle (110 sayfa), Mikrofilm Nu: 568/1.
 3-Yale Üniversitesinden getirilen 26 risâle (101 sayfa), Mikrofilm Nu: 569/1.
 4-Yale Üniversitesinden getirilen 29 risâle (160 sayfa), Mikrofilm Nu: 570/2.
 5-Yale Üniversitesinden getirilen 6 risâle (98sayfa), Mikrofilm Nu: 571/2.
 6-Yale Üniversitesinden getirilen 22 risâle (153 sayfa), Mikrofilm Nu: 573/19.
 7-Chicago Üniversitesinden getirilen 14 risâle (144 sayfa), Mikrofilm Nu: 574/27.
 8-Chicago Üniversitesinden getirilen 14 risâle (151 sayfa), Mikrofilm Nu: 575/27.
 9-Chicago Üniversitesinden getirilen 29 risâle (118 sayfa), Mikrofilm Nu: 576/27.
 10-Chicago Üniversitesinden getirilen 14 risâle (66 sayfa), Mikrofilm Nu: 577/29.
 11-Chicago Üniversitesinden getirilen 9 risâle (59 sayfa), Mikrofilm Nu: 578/29.
 12-Chicago Üniversitesinden getirilen “Şerhü'l-Misak” adlı yazma (140 sayfa), Mikrofilm Nu: 579/29.
 13-Chicago Üniversitesinden getirilen “Mîsâku'n-Nisâ” adlı risâle (8 sayfa), Mikrofilm Nu: 580/29
 14-Princeton Üniversitesinden getirilen 26 risâle (104 sayfa), Mikrofilm Nu: 581/127.
 15-Princeton Üniversitesinden getirilen 15 risâle (117 sayfa), Mikrofilm Nu: 582/122.
 16-Princeton Üniversitesinden getirilen 28 risâle (83 sayfa), Mikrofilm Nu: 586/135.
 17-Princeton Üniversitesinden getirilen 15 risâle (87 sayfa), Mikrofilm Nu: 583/122.
 18-Princeton Üniversitesinden getirilen 28 risâle (173 sayfa), Mikrofilm Nu: 584/122.
 19-Columbia Üniversitesinden getirilen 14 risâle (116 sayfa), Mikrofilm Nu: 588/411.
 20-Oxford Üniversitesinden getirilen 15 risâle (109 sayfa), Mikrofilm Nu: 589/530.
 21-Oxford Üniversitesinden getirilen 13 risâle (123 sayfa), Mikrofilm Nu: 590/562.
 22-Oxford Üniversitesinden getirilen 42 risâle (221 sayfa), Mikrofilm Nu: 591/563.
¹² 32. Risâle, *Zikrû Marifeti'l-İmâm*.
¹³ 32. Risâle, *Zikrû Marifeti'l-İmâm*. Ayrıca bkz., Makarem, *Druze Faith*, 15.
¹⁴ 36. Risâle, *Kitab fihî Taksîmü'l-Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn*; 37. Risâle, *el-Mevsûmetü bi Risâleti'z-Zinâd*; 38. Risâle, *el-Mevsûmetü bi Risâleti's-Şum'a*; 39. Risâle, *el-Mevsûmetü bi'r-Rüşd ve'l-Hidaye*; 40. Risâle, *Şi'ru'n-Nefs*.

et-Temimî hakkında tarih kitaplarında ise her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hâkim Biemrillah'ın 411/1021 yılında öldürülmesinden sonra, o da Hamza ile birlikte gaybete çekilmiştir. Abdullah Neccar, onun 427/1037 yılına kadar yaşadığını varsaymaktadır¹⁵. Hamza b. Ali, hudûdları görevlendirirken onlar için *Mersümü't-Taklîd* adı verilen bir tayin belgesi düzenledi. Hamza onun için hazırladığı belgede et-Temimî'yi diğer dâiler üzerine halife tayin ettiğini söyleyerek¹⁶ onu örgütünün ikinci adamı yapmıştı. et-Temimî, Hamza ile diğer dâiler arasındaki elçilik görevini de yapmaktaydı.

B. İSMÂİL B. MUHAMMED B. HAMİD ET-TEMİMÎ'NİN RİSÂLELERİ

36. Risâle: Kitab fihî Taksîmü'l-Ulûm ve İsbâtü'l-Hakk ve Keşfü'l-Meknûn¹⁷: Muharrem 411/1020 tarihlidir. Temimî tarafından yazılmış olan bu risâlede diğer şeriatların batıl olduğu anlatılmaktadır. Bu risâlede ilimlerin tasnifi ve lahûtilik-nâsûtîlik konusu tartışılmıştır. Temimî bu risâlesinde ilimleri beşe ayırarak bunlardan ikisinin manevî, ikisinin maddî diğerinin ise hakiki bilgi olduğunu söylemektedir. Ona göre hakiki bilgi ise Tevhîd'dir. Ayrıca bu risâlede Ebi Zekeriyya, Ali, el-Muil gibi el-Bar ile el-Hâkim Biemrillah arasındaki Tanrı'nın diğer görünüşlerinden bahsedilir. Dürzî mezhebinin kurucusu sayılan Hamza b. Ali'nin muhtelif zamanlarda Şatnil, Pisagor, Elyesa, Şuayb, Mesih Yesû, Selmân-ı Farisî olarak dünyaya geldiği anlatılır. Buna göre, ruhlar ölümsüzdür ve beden yok olunca ruh yeni bir bedene girerek vücut bulur. Ayrıca risâlede Tanrının insan şeklindeki tecellilerinden, Tanrı'nın insana açılımından, insanın onu algılamasının nasıl olacağı, onun mahiyet ve sıfatlarından bahsedilir. Adem kıssası Dürzî anlayışa göre uzunca anlatılır. Tevhîdî bilgilerin saklanması gerektiği belirtilerek *İlahî bilgiyi onu hak etmeyenlerden koruyun* denmektedir.

37. Risâle: el-Mevsûmetü bi Risâleti'z-Zinâd¹⁸: Tarihsizdir¹⁹. Temimî'nin risâlelerinden olup Kuran'daki bazı ayetlerin yorumunu ihtiva etmektedir. Temimî bu risâlesinde İlahî irade tarafından, kötülüğün tamamıyla bastırılacağı bir vakit geleceği bu vakitte yer yüzünün adalet ve eşitlikle dolacağına vurgu yapmaktadır. Bu zamanda inananlar kendilerini Bir'de idrak edebileceklerdir. Risâlede bulunduğumuz dönem ve çağlar, hakikatin üstün geleceği ve adaletin tesis edileceği bu günün (Ahiret) yolunu açmak için olduğu vurgulanır. Risâleye göre cennet, hakikî bilgi, cehennem ise cehalettir. Buna göre cennet, ilahî davet olup meyveleri ise ilahî bilgidir.

¹⁵ Abdullah Neccar, *Mezhebu'd-Dürüz ve 't-Tevhîd*, Kahire 1965, 140.

¹⁶ 20. Risâle, *Nushatü Sicilli'l-Müctebâ*.

¹⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 569/1, 570/2, 573/19, 576/27, 581/127, 587/154.

¹⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 569/1, 570/2, 573/19, 576/27, 581/127, 587/154.

¹⁹ Bunun gibi bazı risâlelerin üzerinde tarih bulunmamaktadır.

Ödül ise bu bilgiye ulaşmaktır. Buna uygun olarak cehennem ise ilahî mesajın öğretilerinden sapmadır. Onun cezası da Tanrı'nın birliğinin ilahî bilgisine ulaşmaktan uzak kalmaktır.

38. Risâle: el-Mevsûmetü bi Risâleti's-Şum'a²⁰: Tarihsizdir. Temimî'nin risâlelerindedir ve Hâkim Biemrillah döneminde yazılmıştır. Hududlar, insanları aydınlatan muma benzetilmiştir. Bu Risâleye göre Hudûdları bilmeyen ve inanmayan kimse Tevhîd inancını kavrayamaz. Böyle bir kimsenin inancı bir iddiadan öteye gidemez. Risâlede Sâbıktan Talî'nin meydana çıkması ve Talî'nin cismanî dünyanın yaratılmasında Tanrı'nın iradesinin bir dış açılımı olduğu belirtilir. Buna göre cismanî dünya Talî aracılığıyla yaratılmıştır. Semalar, arz, soğukluk, sıcaklık, kuruluk, rutubet ve dört unsur hava, su, toprak ve ateş ile beşinci unsur olan madde Talî'den çıkmıştır. Yine Risâlede Muvahhidim diyen bir kimsenin, nesh edilip hükümleri kaldırılarak bâtil hale gelen inançlardan bir kısmını kabul etse dahi dinden çıkacağını, mülhid ve kafir olacağını bildirilmiştir.

39. Risâle: el-Mevsûmetü bi'r-Rüşd ve'l-Hidaye²¹: Tarihsizdir. Temimî'nin risâlelerindedir. Davetçilerin mertebelerini ve Muvahhidlerin çalışmaları anlatılmakta ve bunlardan övgüyle bahsedilmektedir. Allah'ın varlığının gerçekliliği belirtilerek Külli Akl'ın yaratılması anlatılır. Ayrıca kıyamet gününden bahsedilmektedir.

40. Risâle: Şi'rü'n-Nefs²²: Tarihsizdir. Temimî'nin yazdığı bir kasîde olup Hâkim'i övmektedir.

C. MUKTENÂ BAHÂEDDÎN EBÛ'L-HASAN ALİ B. AHMED ES-SEMMÛKÎ

Dürzî mezhebince beşinci imâm olarak kabul edilen Muktenâ Bahâeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Semmûkî, Halep'in Semmuk köyünde doğmuştur. Hamza ona yazdığı tayin mersûmunda²³ *Dayf* ve *el-Muktenâ* lakabını vermiştir. Hamza gaybet etmeden yetmiş üç gün önce 13 Şaban 411/2 Aralık 1020 tarihinde hareketin başına Muktenâ Bahâeddîn'i atamıştır²⁴.

Muktenâ Bahâeddîn, Zâhir döneminde Dürzî davetinden olanlara karşı yapılan onca baskıya rağmen Fâtımî devletindeki görevine devam etmeyi başarmıştı. 418/1027 yılına kadar Halep ve Filistin bölgelerinde görev yapan Muktenâ Bahâeddîn'in *Dayf* lakabını Halep valiliği esnasında aldığı da

²⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 569/1, 570/2, 576/27, 581/127, 587/154.

²¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 569/1, 574/27, 575/27, 576/27, 577/29, 578/29, 581/127, 587/154.

²² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 569/1, 570/2, 574/27, 575/27, 576/27, 577/29, 578/29, 581/127, 587/154.

²³ 22. Risâle, *Nushatü Taklidi'l-Muktenâ*.

²⁴ Sami Makarem, *The Druze Faith*, New York 1974, 25; Bedevî, *Mezâhib*, 603.

rivayet edilmektedir²⁵. Muktenâ Bahâeddîn'in Hâkim Biemrillah'dan sonra yedi yıl kadar devlet görevlerinde bulunabilmesi Hamza'nın oluşturduğu davet örgütünün sağlamlığını gösterir. Davetin başında bulunan kişi bile kendini yedi yıl gizleyebilmiştir.

Muktenâ Bahâeddîn 418/1027 yılından sonra siyasî baskılardan dolayı gözlerden kaybolmuş ve gizliden gizliye davasının yayılma çalışmalarını sürdürmüştür. O, risâlelerini 418/1027 veya daha sonraki tarihlerde yazmıştır²⁶. Dürzî davetinin şekillenmesinde ve yayılmasında Hamza b. Ali'den sonra en etkili isim şüphesiz Muktenâ Bahâeddîn'dir²⁷. Dürzî inancında Muktenâ Bahâeddîn'in konumu ise, Tâlî mertebesinde olup ona el-Cenâhü'l-Eyser, Lisânü'l-Müminîn, Senedü'l-Muvahhidîn, Ma'denü'l-Ulûm, ed-Dayf gibi unvan veya sıfatlar verilmiştir²⁸. Dürzî Risâlelerinde o daha çok *el-Muktenâ* olarak anılır²⁹. Muktenâ, *ilahî mesajı devam ettirmek üzere imâm tarafından kazanılmış*³⁰ anlamına gelir. Dürzîlik ile ilgili çalışmalarda Muktenâ Bahâeddîn olarak tanınması bu sebepten dolayıdır.

Muktenâ Bahâeddîn, tarih kitaplarında Ali b. Ahmed ed-Dayf³¹ olarak anılmaktadır. Hâkim Biemrillah döneminde de onun sarayda görevli bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca son dönem Dürzî kaynaklarında Muktenâ Bahâeddîn'in Hamdanîlerden Halep'i aldığı ve oranın yöneticisi olduğu rivayet edilmektedir³². Muktenâ Bahâeddîn, 408/1017 yılında Abdurrahim b. İlyas Suriye'de Hâkim Biemrillah'a karşı isyan ettiği zaman onu tutuklamak için görevlendirilmişti. Ancak bunu duyan Abdurrahim b. İlyas daha önce kaçmıştı³³. Reydan camiine yapılan baskında ise onun, Hamza'nın yanında bulunan on iki kişiden biri olduğu kabul edilir³⁴.

Hâkim Biemrillah'dan sonra hilâfet makamına geçen Zâhir zamanında, Dürzî davetinden olanlara büyük bir baskı ve zulüm yapılmış, yedi yıl boyunca yeni davetin mensubu olan insanlardan kadın, erkek, çocuk demeden binlercesi öldürülmüştür³⁵. Zâhir'in baskılarından dolayı hareketin gizliliği 417/1026 yılına kadar devam etmiştir. Dürzîlere göre bu tarihten sonra Hamza'nın emriyle davetin yayılma faaliyetine yeniden başlamıştır.

²⁵ Yahyâ b. Saïd el-Antâkî (458/1066), *Târîh*, thk. L. Şeyho-B. Carra de Vaux, Beyrut 1909, 215.

²⁶ İlk yazdığı Risâle h. 418 tarihli olup "*Risâletü Taklîdi Lâhik*" ismini taşımaktadır. Krş. Bedevî, *Mezâhib*, 603.

²⁷ Bedevî, *Mezâhib*, II/603; Mustafa Öz, "Dürzîlik", *DİA*, X/43.

²⁸ 22. Risâle, *Nushatü Taklîdi'l-Muktenâ*.

²⁹ Bkz., Makarem, *Druze Faith*, 26.

³⁰ el-Antâkî, *Târîh*, 215.

³¹ Makarem, *Druze Faith*, 26; krş. el-Antâkî, *Târîh*, 215.

³² 26. Risâle, *er-Risâletü elletî Ursilet ilâ Velîyyi'l-Ahd Ahdi'l-Müslimîn Abdurrahim b. İlyas*.

³³ Makarem, *Druze Faith*, 27.

³⁴ Bu yapılan zulümler için bkz., 74. Risâle, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi İzahî't-Tevhîd*.

Muktenâ Bahâeddîn, risâleler verdiği dâilerini çeşitli bölgelere göndermiş ve onlara daveti kabul edenlerden yazılı yemin almalarını emretmiştir. Bu ahitlerin hepsi Hamza'ya verilmek üzere Muktenâ Bahâeddîn'de toplanmıştır³⁶.

Risâlelerden anlaşıldığına göre Muktenâ Bahâeddîn, İskenderiye şehrini kendine merkez olarak seçmişti. Burasını seçmesinde gözden uzak olması, deniz yolunun bulunması ve böylece davetçileriyle görüşme imkanının fazlalığı gibi sebeplerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Hamza'nın, Sukeyn'den bahsederken *Daha sonra o bizim olduğumuz İskenderiye'ye girmek istedi*, yine aynı risâlede *Ben şimdiye kadar deniz sahilindeydim. Bu gün Antakya'ya gideceğim*³⁷ şeklindeki ifadelerinden Antakya bölgesinin dağlık kesiminin o dönemde Dürzîler için sığınak olduğu anlaşılmaktadır³⁸.

Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden anladığımızı göre onun çalışmaları sayesinde Benî Müferric b. el-Cerrah et-Tâi ailesinden iki emir Dürzîliğe icabet etmiştir. Risâlelerde bunların isimleri Zemmah ve Sabir olarak geçmektedir³⁹. Muktenâ Bahâeddîn'in bir başka risâlesinden de, Ebû'l-Fevaris'i Cebeli Lübnan'a davetçi olarak tayin ettiğini anlamaktayız⁴⁰. Ayrıca Tenûhî kabilesi emirlerine gönderdiği risâlelerden, onların Tevhîd davasının sadık koruyucuları olduğundan bahsetmektedir ki gerçekten de Tenûhîler Dürzî toplumunun en büyük kabilelerinden birisi olmuştur⁴¹.

Muktenâ Bahâeddîn'in son risâleleri 434/1042 tarihlidir⁴². O, 411/1021 yılından 434/1042 yılına kadar geçen dönemde çeşitli bölgelere dâiler göndererek yeni mezhebin bu bölgelerde tanınmasını sağlamıştır. Risâlelerinden Muktenâ Bahâeddîn'in çok bilgili ve kültürlü bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Bizans imparatoru VIII. Konstantin'e⁴³ ve onun kızı Zoe ile eşi Michel Paploqonien'e⁴⁴ gönderdiği risâlelerde, onlarla Hıristiyan teolojisi hakkında tartışarak onları kendi mezhebine davet eder. De Sacy bu risâlelerden yola çıkarak Muktenâ Bahâeddîn'in Hıristiyan teolojisi

³⁶ Bkz., Makarem, *Druze Faith*, 28.

³⁷ 78. Risâle, *Risâletü Tevbîhi'l-Hâibi'l-Aciz Sukeyn*.

³⁸ Yûsuf Selim ed-Dubeyî, *Ehlü't-Tevhîd (ed-Dürüz)*, I-V, ırz. 1992, III/48.

³⁹ 48. Risâle, *Risâletü Taklîdi'l-Emîr Zi'l-Mehâmid*; 49. Risâle, *Risâletü Taklîdi Benî Cerrâh*.

⁴⁰ 50. Risâle, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Cümeyhiriyye*.

⁴¹ Bkz., Nedîm Nâif Hamza, *Tenûhiyyün*, Beyrut 1984.

⁴² 110. Risâle, *Mukâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Meâlî*; 109. Risâle, *er-Risâletü'l-Vâsiletü ile'l-Cebeli'l-Envar*.

⁴³ 53. Risâle, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kustantiniyye*.

⁴⁴ 54. Risâle, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Mesîhiyye*.

hakkındaki bilgilerinin fazlalığına dikkat çekerek onun daha önce Hıristiyan olabileceğini iddia etmektedir⁴⁵.

Muktenâ Bahâeddîn döneminde, mezhep içi çatışmalar da çoğalmıştı. Bunlardan en ciddi olanı Şam bölgesine dâî olarak görevlendirdiği⁴⁶ Sukeyn'in hareketiydi. Bu hareketi zorla da olsa bastırmayı başaran Muktenâ Bahâeddîn'in çok sayıda mezhep içi muhalefet hareketiyle karşılaştığı anlaşılmaktadır. Muktenâ Bahâeddîn'in 426/1035 tarihli bir risâlesinden⁴⁷ öğrendiğimize göre İbnü'l-Kürdî olarak bilinen bir kişi, el-Hâkim'in ruhunun kendisine hulûl ettiğini iddia etmiştir. Yine başka bir risâleden⁴⁸ Muhammed b. el-Berberiyye'nin, Hamza'dan sonra kendisinin imâm olduğunu iddia ettiğini öğrenmekteyiz. O dönemde, Muktenâ'dan sonra davetin ikinci adamı olan Lâhik⁴⁹ davete yeni anlayışlar sokmaya çalışınca Muktenâ Bahâeddîn tarafından görevden alınmıştır⁵⁰.

Muktenâ Bahâeddîn bu tür hareketlerin diğer bölgelere yayılmasından korktuğu için çok sayıda uyarıcı risâleler yazmıştır⁵¹. Bu risâlelerde, Dürzî davetten ayrılanları anlatıp, onların isimlerini de zikrederek, bu konuda nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda taraftarlarına uyarılarda bulunmuştur. Davetten ayrılanlar ise sert biçimde uyarılmıştır⁵². Muktenâ Bahâeddîn, dava içindeki ayrılıkçı güçlerle başa çıkamayacağını anlayınca 426/1034 yılında davanın tebliğine son vermiştir⁵³. Bu durumu bir risâlesinde şöyle açıklamaktadır; *Ben zayıf bir kulum. Şeytanların galip gelmesiyle zamanın velisine (Hamza) kaçmak zorundayım ki ondan hak ehline zulüm edenlere karşı yardım alayım. Nasıl ki Emiha Yahudileri kaçı ise ben de onlar gibi kaçıyorum*⁵⁴. Bu ifadelerden hareketle, Hamza yaşıyordu da gizlenmiş miydi gibi bir soru akla gelmektedir. Yaşadığını kabul edersek Dürzî mezhebi tamamen Hamza b. Ali'nin iradesi doğrultusunda şekillenmiştir denilebilir. Ancak Hamza'nın bu dönemde ölmüş olma ihtimali daha yüksek gibi gözükmektedir. Çünkü bazı dâîler

⁴⁵ De Sacy, Antoine Isaac Silvestre, *Exposé de la Religion des Druzes*, I-II, Paris 1838, 1/83. Bu eserin 1964 yılında Amsterdam'da yeni baskısı yapılmıştır.

⁴⁶ Bkz. 46. Risâle, *Risâletü Taklidi Sukeyn*.

⁴⁷ 64. Risâle, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kâsiati Li'l-Fîravn ed-Dâi*.

⁴⁸ 76. Risâle, *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye*.

⁴⁹ 45. Risâle, *Risâletü Taklidi Lâhik*.

⁵⁰ 45. Risâle, *Risâletü Taklidi Lâhik*.

⁵¹ Bu risâleler şunlardır: 76. Risâle, *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye*; 77. Risâle, *Risâletü Tevbîhi Lâhik*; 78. Risâle, *Risâletü Tevbîhi'l-Hâibi'l-Aciz Sukeyn*; 79. Risâle, *Risâletü Tevbîhi İbni Ebî Husayye*; 81. Risâle, *Risâletü Tevbîhi Hasan b. Muallâ*; 82. Risâle, *Risâletü Tevbîhi'l-Hâibi Muhallâ*; 109. Risâle, *er-Risâletü'l-Vâsiletü ile'l-Cebeli'l-Envâr*.

⁵² 79. Risâle, *Risâletü Tevbîhi İbni Ebî Husayye*; 80. Risâle, *Risâletü Tevbîhi Sehl*; 81. Risâle, *Risâletü Tevbîhi Hasan b. Muallâ*; 82. Risâle, *Risâletü Tevbîhi'l-Hâibi Muhallâ*.

⁵³ Makarem, *Druze Faith*, 37; Robert Brenton Betts, "Druze", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, vol. I, New York 1995, 388.

⁵⁴ 66. Risâle, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Temyîzi'l-Muvahhidîn*.

Hamza b. Ali'den sonra kendisinin imâm atandığı iddiasında bulunmuşlardır⁵⁵.

Fâtımî halifesi Zâhir Lidînillâh'ın 427/1036 yılında ölümü⁵⁶ üzerine merkezî otoriteden doğan baskı azalmıştı. Daha sonra ortam da sakinleşince Muktenâ Bahâeddîn 429/1037 senesinde tekrar ortaya çıkarak daveti yeniden yaymaya başladı. Baskıların azaldığını kendisinin de belirtmesine rağmen⁵⁷ bu rahatlama fazla uzun sürmemiş yine dâilerin ferdi hareketleri ve Fâtımîlerin baskılarının yeniden artması üzerine⁵⁸ 434/1042 yılında davete son verdiğini ve Tevhîd inancının nihaî şeklini aldığını, yeni hükümlerin artık gelmeyeceğini belirterek gaybete girmiştir⁵⁹. Gaybetinden önce bazı mürtetlerin isimlerini verip taraftarlarına onlardan uzak durmaları tavsiyesinde de bulunmuştur⁶⁰.

Muktenâ Bahâeddîn'in gaybıyla birlikte Hamza, et-Temimî ve Muktenâ Bahâeddîn'in koyduğu hükümlerle Dürzî mezhebi nihaî şeklini almış oluyordu. Artık içtihat kapısı da kapandığı gibi mezhebe giriş ve çıkışlar da yasaklanmış, mezhep yer altına çekilmişti. Bu sebeptendir ki bu tarihten itibaren yeni hükümler konmamış ancak Dürzî şeyhleri tarafından, Hamza, et-Temimî ve Muktenâ Bahâeddîn'in görüşleri anlatılarak şerh etme yoluna gidilmiştir.

C. MUKTENÂ BAHÂEDDİN EBÛ'L-HASAN ALİ B. AHMED es-SEMMÛKÎ'NİN RİSÂLELERİ

III.Cilt

41. Risâle: el-Cüzü'l-Evvel mine's-Seb'ati Ecza⁶¹: Tarihsizdir. Risâlede, Tevhîd dininin yedi esasından ilki olan doğruluğun gerekliliği açıklanmakta ve buna göre doğru sözlü olmak, bütün Dürzîlerin dinî ve dünyevî görevleri arasında yer aldığı belirtilmektedir. Ancak zor durumda kalındığı takdirde kendi mezheplerine mensup olmayandan doğrunun gizlenmesi caiz görülmüştür.

42. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Tenbîh ve't-Te'nîb ve't-Tevbîh ve't-Tevkîf⁶²: Dürzî davetinin on dördüncü yılı tarihlidir bu da 422/1030 yılına denk gelmektedir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu

⁵⁵ 76. Risâle, *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye*.

⁵⁶ İbû'l-Cevzî, *Muntazam*, VIII/920; İbn Zâfir, *Ahbâru'd-Düvel*, 67; el-Makrîzî, *İtti'âz*, II/184; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII/124.

⁵⁷ 110. Risâle, *Mukâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Meâlî*.

⁵⁸ Son dönemdeki baskıların boyutlarını "107. Risâle, *Menşûru Nasr b. Futûh*" ve "109. Risâle, *er-Risâletü'l-Vâsiletü ile'l-Cebeli'l-Envâr*" adlı Risâlelerde bahsedilmektedir.

⁵⁹ 111. Risâle, *Menşûru'l-Gaybe*.

⁶⁰ 109. Risâle, *er-Risâletü'l-Vâsiletü ile'l-Cebeli'l-Envâr*.

⁶¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 582/132, 584/133, 589/530.

⁶² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133.

risâle Mead b. Muhammed ve Tahir b. Temim ismindeki davetçilere gönderilen mektupları içermektedir. Bu risâlede Hâkim Biemrillah'ın gaybetinden sonra davetin yayılması için dâiler teşvik edilmektedir. Ayrıca risâlede Zâhir döneminde Dürzilere yapılan zulüm ve tecrit hadiseleri dramatik bir üslupla anlatılmaktadır. Yine Bahâeddîn'in bildirdiğine göre Zâhir döneminde Muvahhidlerin (Dürziler) taraftarlarının öldürülmesi için emirler verilmiştir. Muvahhidlerin kanları, malları ve canları helal kılınıp öldürülmüş veya sürgüne gönderilmişlerdir. Camilerde de onlara lanet okunmuştur.

43. Risâle: Risâle, Meselen Darabehû Ba'du Hukemâi'd-Diyâneti Tevbîhan limen Gassara an Hıfzi'l-Emâneh⁶³: Tarihsizdir. Muhtemelen Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede bazı dâilerin uygulamaları eleştirilir ve onlar kınanır.

44. Risâle: Risâletü Benî Ebî Hamâr⁶⁴: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in kitaplarından. Burada ulûhiyyetin Hâkim Biemrillah'ın oğluna geçmediği anlatılmaktadır.

45. Risâle: Risâletü Taklîdi Lâhik⁶⁵: Muharrem 418/1027 tarihlidir. Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Şeyhü'l-Muhtar'ın tayinini anlatmaktadır. Lâhik'a davet içinde geniş yetkiler verildiğinden bahsedilir.

46. Risâle: Risâletü Taklîdi Sükeyn⁶⁶: Cemâziyelâhir 418/1027 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Sükeyn'in Suriye'de mezhep imâmlığına getirilişi anlatılmaktadır.

47. Risâle: Risâletü Taklîdi's-Şeyh Ebi'l-Ketâib⁶⁷: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Ebû'l-Ketâib'in Beyda'ya davetçi olarak tayin edildiği anlatılmaktadır.

48. Risâle: Risâletü Taklîdi'l-Emîr Zi'l-Mehâmid⁶⁸: Tarihsizdir. Felcin'de oturan ve Sükeyn'in emrinde bulunan Muvahhidlerin başına Ebû Fevâris ve Mîkdad b. Yûsuf'un atanmasını anlatır.

49. Risâle: Risâletü Taklîdi Benî Cerrâh⁶⁹: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede, Hâkim Biemrillah hayatta iken ona yardım etmiş olmaları ve onun ulûhiyyetine inanmalarından dolayı Benî Cerrâh kabilesinden övgü ile bahsedilmektedir.

50. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Cümeyhiriyye⁷⁰: Cemâziyelâhir 418/1027 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden

⁶³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁶⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 589/530.

⁶⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁶⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁶⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁶⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁶⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁷⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

olup Vadi't-Teym'deki Tenûh kabilesinin davetçileri ve şeyhlerine yazılmıştır.

51. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'nîf ve't-Tehcîn⁷¹: Cemâziyelâhir 418/1027 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup bu risâlede Zâhir Lidînillâh'ın zulmünden bahsedilmektedir. Davette gizlilik teşvik edilerek Muvahhidler bu konuda daha sıkı davranmaya davet edilmektedir.

52. Risâle: el-Mevsûmetü bi Risâleti'l-Vadi⁷²: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in yazdığı bu risâlelerde onun Vadi't-Teym'de bulunan dâilere tavsiyeleri yer almaktadır.

53. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kustantiniyye⁷³: Sefer 419/1028 tarihili olup Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Rum imparatorluğuna gönderilen bu risâlede imparator ve ulusu Tevhîd inancına davet edilmektedir.

54. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Mesîhiyye⁷⁴: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede İncil'den deliller getirilerek Hamza'nın gerçek Mesih olduğu anlatılmakta ve bütün Hıristiyan alemi Dürzî inancına davet edilmektedir.

55. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Taakkûb ve'l-İftikâd⁷⁵: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından Rum imparatoru Mihail'e gönderilen mektubu içermektedir. Bu risâlede İncil'e dayanarak Hâkim Biemrillah'ın ilahlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

IV. Cilt

56. Risâle: el-Mevsûme bi Risâleti'l-İkâz ve'l-Beşârât⁷⁶: Zilkâde 423/1031 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Irak ve İran halkına gönderilen bu risâlede Hamza'nın zuhurunun yakın olduğu müjdelenmektedir.

57. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Hakâik ve'l-İnzâr ve't-Te'dîb li Cemî'l-Halâik⁷⁷: Cemâziyelâhir 325/1033 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup "Vadi't-Teym"de daveti kabul edenlere gönderilmiştir. Muktenâ Bahâeddîn bu risâlede Tevhîd inancının hakikatini bozan batıl inançlardan ve batıl inançları yayan sapırtıcılardan şikayet etmektedir.

58. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi's-Şâffiyeti Li Nufûsî'l-Muvahhidîn⁷⁸: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâle bir vaaz kitabı niteliği taşımaktadır. Dürzî davetine mensup insanların

⁷¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁷² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁷³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁷⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁷⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 567/1, 582/132, 583/132, 584/133, 589/530.

⁷⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁷⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁷⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133.

inancının sağlanması ve imanlarının güçlenmesi için bir takım nasihatleri içermektedir.

59. Risâle: Risâletü'l-Arab⁷⁹: Recep 422/1030 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Suriye, Hicaz, Yemen ve Iraklılara ve onların liderlerine gönderilen bu risâlede kabile liderleri ve bölge halkı Dürzî inancına davet edilmektedir.

60. Risâle: el-Mevsûme bi Risâleti'l-Yemen ve Hidayeti'n-Nufûsi't-Tâhirât⁸⁰: Şevval 425/1033 tarihli olan bu risâle de Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Yemenli Muvahhidlere gönderilmiştir.

61. Risâle: Risâletü'l-Hind⁸¹: 425/1033 tarihli olan bu risâle de Muktenâ Bahâeddîn'in Hindistan'daki Muvahhidlere gönderdiği risâlelerdendir.

62. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Tefrî' ve'l-Beyân⁸²: Tarihsizdir. Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyyetini reddetmeleri üzerine, Muktenâ Bahâeddîn'in Kahire ve Fustat halkına bir uyarı ve tehdit olarak gönderdiği mektuptur.

63. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi Te'dîbi'l-Veledi'l-Âk mine'l-İmâm⁸³: Tarihsizdir. Bu risâlede ruhların göçü ve takammus nazariyesi açıklanmaktadır.

64. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Kâsiati li'l-Fîravn ed-Dâî⁸⁴: Recep 426/1034 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in yazdığı risâlelerden olup İbnü'l-Kürdî'nin, Hâkim Biemrillah'ın ruhunun kendisine hulûl ettiğini iddia etmesi üzerine ona reddiye olarak yazılmıştır.

65. Risâle: Kitabu Ebî'l-Yekzân⁸⁵: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in Ebû Yekzân'a gönderdiği mektupları içermektedir.

66. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi Temyîzi'l-Muvahhidîn⁸⁶: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Dürzî davetinde itaatın önemi anlatılmaktadır.

67. Risâle: er-Risâle: Min Dûni Kâimi'z-Zamân ve'l-Hâdî ilâ Tâati'r-Rahmân⁸⁷: Tarihsiz olan bu risâlenin de Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Dürzî davetinde Hamza'nın yeri belirtilerek ona itaatın önemi vurgulanmaktadır.

⁷⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562, 590/562.

⁸⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

68. Risâle: el-Mevsûme bi Risâleti's-Sifr ilâ's-Sâde⁸⁸: Sefer 430/1038 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Ahsa'daki Arap şeyhlerine gönderilen mektupları içermektedir.

V. Cilt

69. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâtî'l-Muvahhidîn⁸⁹: Tarihsizdir. Daveti kabul etmeyenleri bekleyen azab anlatılmakta ve kurtuluş yolları sunulmaktadır.

70. Risâle: er-Risâletü fî Zikri'l-Maâd ve'r-Reddi alâ men Abbera bi'l-Galât ve'l-İlhâd⁹⁰: Tarihsizdir. Ahiret'i yanlış yorumlayanlara cevap verilir ve Dürzî davetindeki ahiret anlayışından bahsedilmektedir.

71. Risâle: el-Mevsûme bi Risâleti'd-Tebyîn ve'l-İstidrâk⁹¹: Zilkâde 429/1037 tarihlidir. Bazı grup ve fırkaların inançları ele alınarak insanları küfre ve şirke düşüren durumlardan bahsedilmektedir.

72. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-İsrâiliyye⁹²: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâle Yahudiliğe reddiye olarak kaleme alınmıştır.

73. Risâle: el-Mevsûme bi Ehadîn ve Sebîne Suâlen⁹³: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazıldığı tahmin edilen bu risâle, Tevhîd davetine muhalif olanlara reddiye olarak yazılmıştır.

74. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi İzâhi't-Tevhîd⁹⁴: Zilkâde 430/1038 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyyetini reddedenlere yazılmıştır. Ayrıca bu risâlede Zâhir Lidînillâh'ın Dürzî davetinden olanlara karşı yaptığı zulmünlerden bahsedilmektedir.

75. Risâle: Risâletü Zikri'r-Reddi alâ Ehli'd-Te'vîl⁹⁵: Tarihsizdir. Yazarı bilinmemektedir. Bu risâlede te'vîlî hükümlerinde batıl olduğu anlatılmaktadır.

VI. Cilt

76. Risâle: Tevbîhu İbni'l-Berberiyye⁹⁶: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede İbnü'l-Berberiyye'nin davasına ihanet ettiği belirtilerek ona uyan Muvahhidler uyarılmaktadır.

77. Risâle: Risâletü Tevbîhi Lâhik⁹⁷: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede Tevhîd dinine aykırı olan

⁸⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 584/133, 590/562.

⁸⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

⁹⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

⁹¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

⁹² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

⁹³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

⁹⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

⁹⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

⁹⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

⁹⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

davranışlar anlatmaktadır. Ayrıca bu risâlede dâi Lâhik Dürzî davetine ihanetinden dolayı kınanmaktadır.

78. Risâle: Risâletü Tevbîhi'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn⁹⁸: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Hamza'nın haram kıldığı şeyleri mübah sayan Sükeyn'den uzak durmaları hususunda taraftarlarını uyarır. Sükeyn'in davetten çıktığı ve müşrik olduğu belirtilir.

79. Risâle: Risâletü Tevbîhi İbni Ebî Husayye⁹⁹: Tarihsizdir. Yine Muktenâ Bahâeddîn'in yazdığı bu risâlede Muvahhidler, İbn Ebî Husayye'nin görüşlerine uymamaları hususunda uyarılarak onun davetten çıktığı belirtilir.

80. Risâle: Risâletü Tevbîhi Sehl¹⁰⁰: Tarihsizdir. Yine Muktenâ Bahâeddîn'in yazdığı bu risâlede Muvahhidler yanlış fikirler ileri süren bazı dâilerin uygulamalarından dolayı uyarılır. Bu risâlenin bir kısmı nesir bir kısmı ise nazım şeklinde yazılmıştır.

81. Risâle: Risâletü Tevbîhi Hasan b. Muallâ¹⁰¹: Tarihsizdir. Bu risâle de Muktenâ Bahâeddîn'in elçisi İbn Ammar'ın öldürülmesinden dâi Hasan b. Muallâ'nın sorumlu tutulması anlatılır.

82. Risâle: Risâletü Tevbîhi'l-Hâibi Muhallâ¹⁰²: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Muhallâ isimli kişinin cinsel özgürlüğü savunması üzerine, onun görüşlerine karşı dâilerini ve taraftarlarını uyarılmıştır.

83. Risâle: Risâletü'l-Benâti'l-Kebîra¹⁰³: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede kadınlar muhatap alınarak özellikle iffetin öneminden bahsedilmektedir.

84. Risâle: Risâletü'l-Benâti's-Sagîra¹⁰⁴: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede yine kadınlar muhatap alınarak bir takım ahlakî prensipler işlenmektedir.

85. Risâle: el-Makaletü fî'r-Reddi alâ'l-Müneccimîn¹⁰⁵: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede sihir ve büyüün yasak olduğu anlatılmaktadır.

86. Risâle: er-Risâletü'l-Mevsûme bi Bedi'l-Halk¹⁰⁶: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Bahâeddîn'in mezhep içindeki konumu anlatılır. Ayrıca bir kişinin, nefsin tabiatıyla ilgili sorusuna cevap verilmektedir.

⁹⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

⁹⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹⁰⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹⁰¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹⁰² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135.

¹⁰³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹⁰⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹⁰⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹⁰⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

87. Risâle: el-Mevsûme bi'l-Mev'iza¹⁰⁷: Cemâziyelevvel 429/1038 tarihli olup Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Muvahhidlere nasitlarda bulunmaktadır.

88. Risâle: Risâletü'l-Muvâcehe¹⁰⁸: Tarihsizdir. 428/1037 tarihinde yazıldığı tahmin edilen bu risâlede Muktenâ Bahâeddîn, davet için bazı şahısları Hamza'ya tavsiye ederek sanki onun bu tarihte yaşadığı ima edilmektedir. 428 yılında yazıldığı tahmin edilen bu risâle esas alınırsa Hamza'nın bu tarihte yaşadığı ve mezhep hareketini gizlice yönettiği neticesine ulaşılabilir.

89. Risâle: Mükâtebetü's-Şeyh Ebî'l-Ketâib¹⁰⁹: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn ile Kudyetü'l-Beydâ ve yukarı Mısır dâisi Ebû Ketâib arasındaki yazışmaları içermektedir.

90. Risâle: Menşûr ilâ Al-i Abdillâh¹¹⁰: Yıl belirtilmeden 14 Zilkade Cuma tarihi verilmiştir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede Tevhîd dininin zaferinin yakın olduğu müjdelenmektedir.

91. Risâle: Cevâbu Kitâbi's-Sâde¹¹¹: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede Kâimu'z-Zamân Hamza'nın zuhurunun yaklaştığı haber verilmektedir. Ayrıca Mısır'da ve Şam'da Dürzilere karşı yapılan baskılardan da bahsedilmektedir.

92. Risâle: el-Kitâbü'l-Münfiz alâ Yedi Serâyâ¹¹²: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede bir takım ticarî işlerden bahsedilmektedir.

93. Risâle: Mukâtebetü Tezkira¹¹³: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Dinî hükümlerin dışında burada da ticarî hükümler anlatılmaktadır.

94. Risâle: Mükâtebetü Nasr b. Fütûh¹¹⁴: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmış olan bu risâlede de daha çok ticarî konulara yer verilmektedir.

95. Risâle: es-Sicillü'l-Vâridü ilâ Nasr¹¹⁵: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmış olan bu risâlede İbn Muallâ'nın uygulamalarından şikayet edilmektedir.

96. Risâle: Menşûru's-Şeyh Ebi'l-Maâlî et-Tâhir¹¹⁶: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Bu risâlede güvenilir bir dâiyi

¹⁰⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹⁰⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹⁰⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹¹⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹¹¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹¹² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹¹³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹¹⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹¹⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹¹⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

hesaba çekmek için Ebû'l-Meâli et-Tahir'in görevlendirilmesi anlatılmaktadır.

97. Risâle: Menşûr ilâ Cemâati Ebî Tûrâb¹¹⁷: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Ebû Turâb ve çevresine övgüler vardır.

98. Risâle: Risâletü Cebeli's-Sümmâk¹¹⁸: Rebûlâhir 429/1037 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâle Summak dağındaki Muvahhidlere gönderilmiştir. Onlara Hamza'nın zuhurunun yaklaştığı anlatılmaktadır. Ayrıca Tevhîd dinini bozmak isteyenlere uyulmaması konusunda bir takım uyarılar yapılmaktadır.

99. Risâle: Menşûr ilâ Al-i Abdillâh ve Al-i Süleyman¹¹⁹: Rebûlâhir 430/1038 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmış olup Muvahhidlere bir takım uyarılar da bulunmaktadır.

100. Risâle: Menşûr li Ebî Ali et-Tenûhi¹²⁰: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede suikasta kurban giden şeyh İbn Ammar'ın mirasının ne olacağı Ebû Ali'ye açıklanır.

101. Risâle: Menşûr li Ebi'l-Hayr Selâme¹²¹: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâlede ticaretle ilgili kurallar işlenmektedir. Ayrıca davetten ayrılanlardan da bahsedilmektedir.

102. Risâle: Menşûru's-Şarti ve'l-Batti¹²²: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Muktenâ Bahâeddîn kendini eleştiren ve davetten kopan dâilere cevaplar vermektedir.

103. Risâle: Mukâtebetü ilâ's-Suyûhi'l-Evvâbîn¹²³: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn tarafından yazılmıştır. Bu risâlede Muktenâ Bahâeddîn, bazı dâileri kendilerini delalet düşürebilecek saptırcılardan yüz çevirdiklerinden dolayı tebrik eder. Yine bu risâlede Tevhîd dininin zafer vaktinin yakın olduğunu ilan eder.

104. Risâle: Menşûr fî Zikri İkâmeti Sa'd¹²⁴: Tarihsizdir. Bahâeddîn tarafından yazılan bu risâle yine saptırcılara uymayan dâi ve Muvahhidlerden bahseder. Ayrıca Bustan'daki Muvahhidlerden övgüyle bahseder.

105. Risâle: Mukâtebetü Remz ilâ's-Şeyh Ebi'l-Meâlî¹²⁵: Tarihsizdir. Bu risâlede çiftçilikten, ziraattan ve vakıflardan bahsedilmektedir. Bu lafızlar aslında davetin esaslarını gösteren rumuzlardır.

¹¹⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹¹⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹¹⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²² Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²³ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²⁴ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²⁵ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

106. Risâle: Menşûr ilâ'l-Mahalli'l-Ezheri's-Şerîf¹²⁶: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn bu risâlede Tevhîd dinini ve Muvahhidleri diğer inançlar karşısında savunmaktadır.

107. Risâle: Menşûru Nasr b.Futûh¹²⁷: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn bu risâlede Dürzîlere inançlarını gizlemelerini emretmektedir. Bustan'da ikamet eden Nasr b. Futûh'a, mümkün olduğu kadar yazışmayı azaltmasını ve tam gizliliğe geçmesini tavsiye eder.

108. Risâle: Mukatebetü Remz ilâ Âli Ebî Tûrâb¹²⁸: Tarihsizdir. Risâlede, davetten sapan İbnü'l-Kürdî'nin tehlikelerine işaret edilmektedir. Risâlede ziraat, ticaret ve çekirgelerin zeytin, üzüm ve incir ağaçlarına verdiği zararlardan söz edilmektedir. Ancak bunların simgesel olarak yorumlanması gerekmektedir.

109. Risâle: er-Risâletü'l-Vâsiletü ile'l-Cebeli'l-Envar¹²⁹: Ramazan 434/1042 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden olup Tevhîd davetini bozmak isteyenlere karşı yazılmıştır. Davetten ayrılan dâilerin isimleri de açıklanmaktadır.

110. Risâle: Risâle, Mukâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Meâlî¹³⁰: 434/1042 tarihlidir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Bu risâlede davetin ileri gelenlerini ziyarete gidemediği için onlardan özür dileyen Muktenâ Bahâeddîn ziyarete gidememesini yolların tehlikeli olmasına bağlamaktadır. Tevhîd'i bozan isyancıların kendileri için en tehlikeli grup olduğunu belirtir.

111. Risâle: Menşûru'l-Gaybe¹³¹: Tarihsizdir. Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerindedir. Burada kendi mensuplarına veda edip gaybetini ilan ederken mensuplarını, görüşlerine sadık kalmaya davet etmektedir.¹³²

SONUÇ

Dürzîlik, daha önceki bütün dinlerin nesh edildiğini kabul ederek, Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyyetine ve onun yarattığı ulvî varlıklar hiyerarşisine inanan, kapalı cemiyet özelliğini koruyarak günümüze kadar ulaşan bir mezheptir. Dürziliğin teşekkül süreci içerisinde yazılan bu risâlelerin konuları, o dönemde meydana gelen olaylar ve ortaya çıkan dinî tartışmalar neticesinde şekillenmiştir. Mezhebin temel görüşlerini açıklayan çok değerli malumatların yanı sıra, Dürzî hareketinden ayrılanlara veya

¹²⁶ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²⁷ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²⁸ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹²⁹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹³⁰ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 586/135, 591/563.

¹³¹ Ürdün Üniversitesi, Mikrofilm Nu: 591/563.

¹³² Risâlelerin sıralanması ve konuları için bkz. Bedevî, *Mezâhib*, II/519-548; Ahmed Hatib, *Akîdetü'd-Dürûz*, 164-195; ed-Dubeysî, *Ehlü't-Tevhîd*, I/503-510. Risâlelerin bazılarının mealleri ve değerlendirmeleri için ayrıca bkz. De Sacy, *Expose*, I/454-518; Zeabî, *edürûz*, 66-71.

muhalif olanlara karşı yazılmış reddiyeler ve dâîlerin görevlendirme mersûmları da bu risâlelerin içinde yer almaktadır.

Bu risâleler, Hamza b. Ali'nin yazdıkları ile birlikte, Dürzî inancının yegane kaynağı olma niteliği taşımaktadır. İnanç esasları ve dinî hükümler burada geçen bilgiler çerçevesinde şekillenmiştir. Dürzi mezhebinin temelini oluşturan Hâkim Biemrillâh'a ulûhiyyet izafe edilmesi, ulvî varlıklar olan hududların silsilesi ve mahiyeti, yaratılışın hududlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi, takammüs nazariyesi, zâhir ve batın bütün dinî hükümlerin feshedilerek kaldırılması ve yerine yedi esasın konması, yüce hakikatlerin layık olmayanlardan saklanması gibi inançların tamamı Hamza b. Ali, Temimî ve Muktenâ Bahâeddîn'in risâlelerinden çıkarılmıştır.